

СРБИМА ПОСЛАНИЦА ИЗ МОСКВЕ У СВЕТЛУ ФОРМИРАЊА СПОЉНОПОЛИТИЧКОГ ОПРЕДЕЉЕЊА СЛОВЕНОФИЛА И ЊЕН ОДЈЕК КОД СРБА

Сажетак: Термином панславизам обухватају се разни културно-политички покрети словенских народа, чији је циљ међусобно зближавање, помоћ или уједињење у једну државу, међу којима спада и словенофилство. Словенофилство, као специфичан научно-филозофски и политички концепт, због репресивне политике цара Николаја I, у почетку није имао спољнополитичку димензију. Ипак, након пораза Русије у Кримском рату (1853–1856) припадници овог покрета почињу се интензивније бавити међународним односима, пре свега у правцу развијања идеје словенске узајамности. Спис *Србима посланица из Москве*, објављен 1860. у Лајпцигу, управо, представља дефиницију њиховог спољнополитичког програма. У православном духу, Србима је саветовано да се не предају „разорном“ западном утицају, већ да сачувају своје „древне словенске установе“. *Посланица* је наишла на различите реакције у српској и руској јавности, док су неки, попут Ђуре Даничића и Николаја Чернишевског оштро критиковали ауторе, либерали су стали у њихову одбрану. Она је имала значајан утицај у развоју сукоба између либерала и кнеза Михаила, као и дефинисању српског националног програма.

Кључне речи: словенофили, панславизам, либерали, српско-руски односи, кнез Михаилo

1. Панславизам и словенофилство

Панславизам је „сложен културни и филозофски систем кроз који се, поред политичке компоненте, прожима и низ научних, књижевних, филозофских и религиозних“ аспеката.¹ Овим термином обухватају се културно-политички покрети словенских народа, чији је циљ међусобно зближавање, помоћ, или уједињење у једну државу. Идејна основа панславизма произилази из немачке филозофије (Хегел, Шелинг), романтизма (Хердер, Шлецер), те утицаја Француске револуције.² Због бројних разлика међу словенским на-

¹ Slavenko Terzić, *About Eastern and Western Pan-Slavism (in the XIX-th and the beginning of the XX-th century)*, Историјски часопис, књига LIII, Београд 2006, 317–332.

² *Ibidem*; Hans Kohn, *Pan-Slavism: its history and ideology*, New York 1962, X–XVII

родима, створених под утицајем различитог историјског развика, у оквиру панславистичког покрета појавило се више струја, од којих су најзначајније **пољски панславизам (пољски месижанизам), аустрославизам и словенофилство.**

Словенофилство, као особен вид руског панславизма, представља „специфичан научно-филозофски и политички концепт, који се заснивао на религиозним, културним и социјалним традицијама, те етничком сродству словенског света“³. Представници словенофилског покрета истицали су посебност руског историјског пута и различитост од Европе, док су Петра Великог и његове наследнике оптуживали за нарушавање устројства народног живота увођењем западњачких промена.⁴ У основне установе које представљају руски дух словенофили су убрајали општину, цркву и патријархалну породицу.⁵

Већина присталица овог покрета, чије је седиште било у Москви, исказивала је потребу савеза свих Словена, под водећом улогом Русије, а против „непријатељског Запада“. Спољнополитичку концепцију словенофила у панславистичком правцу, ипак, највише је развио Николај Данилевски, који је уједињеном „словенском културно-историјском типу“ предвиђао блиставу будућност, насупрот западној цивилизацији,⁶ у пропадању.⁷

Словенофилски покрет достигао је врхунац 60-их и 70-их година XIX века. Поред основања Словенског благотворног комитета у Москви 1858, на-

³ С. Терзић, *Идејни садржај и стратегија руске балканске политике 1856–1914*, Руска политика на Балкану – зборник радова (ур. Јелица Курјак), Институт за међународну политику и привреду, Београд 1999, 9–16.

⁴ Душан Стојановић, *Хомјаков и Курјејевски*, Летопис Матице српске, годиште CII, књига 316, април, Нови Сад 1928, 63–78; Milan Subotić, *Slovenofilska socijalna filozofija*, Sociološki pregled, god. XXXII, br. 1, Beograd 1998, 77–89; Iсти, „*Ruska ideja*“ kao element političke kulture Rusije, Sociološki pregled, god. XXX, br. 2, Beograd 1996, 131–153; Павле Ивић, *Словенофили и Н. Ј. Данилевски у свом времену и данас* у: Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Београд 1994, 7–41; *Славянофилы в: Большая советская энциклопедия*, Москва 1949, 303–305; (К. С. Аксаков), *Учение славянофиловъ*, Русский архив, годъ XXXVIII, 11, Москва 1900, 371–409; *Письмо Хомякова къ А. И. Кошелеву о до-Петровскомъ бытѣ и о Москвѣ*, Русский архив, годъ XXXVII, 6, Москва 1899, 242–244.

⁵ А. С. Хомяковъ о селској общинѣ (изъ письма къ другу). Писано околу 1849. года, Русский архив, годъ XXII, 4, Москва 1884, 261–269; М. Subotić, *Političke ideje klasičnog slovenofilstva*, Tokovi istorije, 1–4, Beograd 1999, 7–35; Iсти, *Slovenofilska socijalna filozofija*; Latinka Perović, *Srpski socijalisti 19. veka. Prilog istoriji socijalističke misli. Knjiga I. Prvi poznavaoци i pristalice socijalističkih učenja u Srbiji*, Beograd 1985, 86–87; Алексей Тимофејев, *Хомјаков, славенофилство и цивилизацијски изазови*, Годишњак Факултета за културу и медије, год I, Београд 2009, 491–512; (К. С. Аксаковъ), *Учение славянофиловъ*.

⁶ Константин Леонтијев, такође предстаник словенофилског покрета, у књизи *Византизам и словенство* (1874) износи теорију „универзалног закона развоја“, која има сличности са културно-историјским типовима Данилевског, ипак, за разлику од њега, Русију види у опадајућем стадијуму, а као спас препоручује „азијатство и јачање конзервативизма“ (М. Суботић, *Константин Леонтијев у: Савременост руске религијске филозофије (уредник Димитрије Калезић)*, Београд 2002, 51–61).

⁷ Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Београд 1994; М. Subotić, *N. Danilevski: teorija kulturno-istorijskih tipova i slovenofilstvo*, Filozofija i društvo, knjiga VII, Beograd 1995, 173–197; Н. Ј. Дањилевски у: Василиј В. Зењковски, *Руски мислиоци и Европа*, Загреб 1922 – Београд 2005, 67–75.

кон чега су отворена и његова одељења у Ст. Петербургу, Кијеву и Одеси, организују се Словенска етнографска изложба и конгрес у Москви и Петрограду (1867), које окупљају посланике из свих словенских земаља. Панславизам захвата и утицајне политичке кругове, чији је најзначајнији представник био Николај Игњатијев, посланик у Константинопољу. За време Велике источне кризе (1875–1878) словенофилство добија конкретну спољнополитичко димензију, кроз помоћ и учешће у борбама на Балкану. Но, већ током 80-их година идеја словенске узајамности постепено губи своју привлачност и важност.⁸

2. Развој спољнополитичке компоненте словенофилског покрета

Званична политика Русије није имала панславистички правац, напротив, реакционарна Русија се у периоду 1815–1853. доследно залагала за очување статуса кво у Европи. Уједно, према присталицама покрета исказивано је нескривено неповерење, многи од њих праћени су и хапшени, те се већина уздржавала од изношења мишљења о међународној политици. Међутим, разочарења због Кримског рата (1853–1856) и подршка европских држава пољском устанку (1863–1864) отворила су врата словенофилству, који је све више добијао обележја политичке доктрине.⁹

2.1. Корени

Без обзира на то што класично словенофилство, због, пре свега репресивне политике државне власти, није имало спољнополитичку компоненту, поједини представници исказивали су пансловенске идеје. Тако је Алексеј Хомјаков, један од оснивача покрета, седам године пре његовог настанка, 1832, написао песму *Орао*, у којој поробљени Словени ову птицу, која персонификује Русију, виде као једину наду за спас и ослобођење, те предвиђа да се „већ ближи час“ кад ће њен „кљун разбити окове“, а она их „ставити под своја крила“.¹⁰ Исти аутор се у *Не гордите се Београдом* (1847) поново позива на словенску браћу и оптимистички нада у светлу заједничку будућност.¹¹

⁸ Александр Н. Пыпин, *Панславизм въ прошломъ и настоящемъ* (1878), Москва 2002, 117; С. Терзић, *Идејни садржај и стратегија руске балканске политике 1856–1914*; Николај Цимбајев, *Заблуда која нас је оплемењивала. Руско тражење словенске идеје у: Јединство православних Словена*, књига прва (прир. Зоран Милошевић), Филозофски факултет, Источно Сарајево 2006, 125–138.

⁹ S. Terzić, *About Eastern and Western panslavism; Исти, Идејни садржај и стратегија руске балканске политике 1856–1914*; П. Ивић, *Словенофили и Н. Ј. Данилевски у свом времену и данас*; М. Subotić, *Političke ideje klasičnog slovenofilstva*.

¹⁰ Алексей Хомяков, *Орел*, <http://homjakov.ouc.ru/orel.html>, 27. 08. 2012.

¹¹ А. Хомяков, *Не гордись перед Белградом*, Русская бесѣда, год. 1, II, Москва 1856, Изящная словесность 53; Jelena Milojković – Djurić, *Panslavism and national identity in Russia and in the Balkans 1830-1880. Images of the self and others*, New York 1994.

Поставке будуће словенофилске спољној политици, пре свега према Словенима у Аустрији, Хомјаков је развио у једном чланку за зборник Д. А. Валујева, *Историјски и статистички о Русији и народима њој једноверним и једноплеменним (Исторический и статистический сборник о России и народах ей единоверных и единоплеменных)* из 1845. Заједно са Федором Тјучевим и Михаилом Погодином, већ тада, дефинисао је идеје о мисији Русије и пропасти западних држава, међу њима и Хабзбуршке монархије.¹² Да још увек, међутим, није дошао прави тренутак за истицање спољнополитичке компоненте словенофила потврдиле су изјаве Ивана Аксакова и Јурија Самарина, након што их је ухапсило Треће одељење цареве канцеларије 1849, да иако „осећају блискост према једноплеменој браћи... не верују у панславизам и сматрају га немогућим“.¹³

2.2. Преокрет

Кримски рат (1853–1856) представљао је прекретницу у развој погледа на међународну политику словенофила. Осим што их је уверио у непријатељство Запада, ово искуство је припаднике покрета приближило другим словенским народима. Константин Аксаков, у том смислу, већ 1854, у необјављеном тексту *О источном питању*, у рату са европским државама видео је „борбу за православну веру и једноверну угњетену хришћанску браћу“, док је за циљеве активне спољне политике постављао ослобођење саплеменика и „формирање савеза свих Словена, под протекторатом Русије“.¹⁴ У истом духу познати слависта Осип Бодјански, близак словенофилском кругу, пише песму *Рату 1854*, у којој подсећа на братске везе са Србима, Чесима и Хрватима, које су јаче од савезничких Запада, подсећа на ранију помоћ Русије, те их позива да устану против „Пруса, Француза и Енглеза“.¹⁵

Либералнија атмосфера након пораза у рату омогућила је већу активност руских панслависта, а значајну улогу у упознавању и успостављању веза са осталим словенским народима одиграо је часопис *Руска беседа*, који је излазио у периоду 1856–1860. и имао претежно словенофилски правац. Садржај овог листа чиниле су књижевна остварења словенофила и других панславистичких аутора, прилози из народне баштине словенских земаља, бројни историјски, научни и културни списи о Словенима, путописи, те писма из различитих словенских земаља.

Највише материјала о јужнословенским питањима оставио је Александар Гилфердинг, службеник у Азијском департману Министарства иностраних по-

¹² Татьяна Ивантышинова, *Россия и центральная Европа во взглядах славянофилов*, Российское общество и зарубежные славяне XVIII - начало XX века - Материалы международной научной конференции "Россия и славяне XIII-1918 г." Москва, 25–27 июня 1991 г. (ответственный редактор Л. П. Лаптева), Москва 1992, 24–33.

¹³ Michael Boro Petrovich, *The emergence of Russian Pan Slavism 1856-1870*, New York - London 1966, 40–41.

¹⁴ Татьяна Ивантышинова, *Россия и центральная Европа во взглядах славянофилов*, 24–25.

¹⁵ Осип М. Бодянский, *На войну 1854 года*, Русский архив, годъ XLVI, 7, Москва 1908, 417–418.

слова, који је 1856. постао први руски конзул у Сарајеву. Почев од *Писма из Београда*, истакнути слависта и етнолог преузима улогу најзначајнијег познаваоца јужнословенских питања у *Руској беседи*, али и међу словенофилима.¹⁶ У наредних неколико година, најпре у наставцима у наведеном листу,¹⁷ те као засебну књигу, Гиљфердинг је објавио *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, базирано на словенофилским ставовима, где су описани обичаји, дух народа, али и географски, демографски и верски подаци, важни за упознавање становништва у овим крајевима.¹⁸ Његова истраживања утицала су на формирање става руских панслависта према Србима, те на писање *Посланице*, првог спољнополитичког документа словенофилског покрета.

3. Србима посланица из москве

3.1. Погодно тле?

Изражена српска русофилија показала се и за време Кримског рата, када су листови, попут *Србског дневника* у Аустрији морали озбиљно да се „боре са цензуром“ због симпатија према Русији, Јоксим Новић написао *Московију*, док су београдским улицама, пркосећи турској посади у тврђави, ђаци клицали „Живео цар Никола“.¹⁹

Упозната са оваквим расположењем, а свесна постојања либералног кружока ослоњеног на Русију, група најистакнутијих словенофила, на челу са Алексејом Хомјаковим, упутила је *Посланицу Србима из Москве*.²⁰ У овом спису, објављеном у Лајпцигу 1860, у православном духу, Србима, који су „добар почетак учинили“ у развоју државе, саветовано је да не падну под „штетан утицај Запада“, већ да сачувају своје „древне установе“, попут општине и народне скупштине. *Посланица* је садржала класичне словенофилске ставове о локалној управи и судству, слободи говора, мишљења и управе, различитости словенске цивилизације у односу на Европу, те упозорење на грешке Русије.²¹

¹⁶ А. Ђ. Гиљфердинг, *Письмо изъ Бѣлграда*, Русская беседа, год 2, I, книга пятая, Москва 1857, Смѣсь 88–93.

¹⁷ Под насловом *Боснія. путевія замѣтки* у часопису *Русская беседа*, свескама IX, X, XI, XII, XIII, XIV издатим у Москва 1857–1859.

¹⁸ Милорад Екмечић, *Предговор другом издању* у: Александар Ф. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији. Друго, измењено издање*, Београд 1996, 5–20; Исти, *Предговор* у: Александар Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 5–18.

¹⁹ Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848–1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*, Београд 1966, 168.

²⁰ Уз Алексеја Хомјакова, који је и аутор, *Посланицу* су потписали Михаил Погодин, Александар Кошелев, Јуриј Самарин, Константин Аксаков, Иван Аксаков, Петар Безсонов, Теодор Чижов, Иван Белајев, Петар Бартенев и Николај Јелагин.

²¹ *Србима посланица из Москве*, Београд 2006; *Srpski liberali i slovenofilstvo* у: М. Subotić, *Srpanje slobode. Studije о роџесима liberalne političke misli у Srbiji XIX veka*, Niš 1992, 107–157; Бранко

3.2. Реакције

Текст словенофила произвео је различите реакције у руској и српској јавности. Снажну критику ауторима упутили су слависта Александар Н. Пипин и Николај Чернишевски, који је оспорио „улогу старешинства“ словенофила над Србима, те указао на постојање Срба различитих вера, осудивши верску искључивост потписника *Посланице*.²² Ђура Даничић био је, такође, против порука „једанаест апостола“ из Москве, сматрајући их непотребним и погрешним.²³ У одбрану Руса, с друге стране, стали су српски и аустријски либерали, Јован Илић и Ђура Вукичевић, обојица сматрајући да је Даничић тврдње словенофила извукао из контекста, а други и доказивањем истинитости навода о изворности словенске општине и демократског, скупштинског вида одлучивања, те предностима православне вере у односу на католичанство и протестантизам.²⁴

Истакнути либерални прваци, уосталом, са текстом овог списка били су упознати још пре његовог објављивања, и то посредством Ивана Аксакова, који га је донео у Београд. Имајући у виду да су чланови ове политичке групе парламентарну демократију повезивали са устаном задруге, сматрајући их делом „древне словенске традиције“, доводи се у питање да ли су и колико су они учествовали у обликовању *Посланице*? У пролеће 1860, наиме, управник београдске полиције Никола Христић известио је кнеза Милоша о тајним састанцима главних челника овог круга са митрополитом Михаилом, иначе присталицом словенофилских идеја, на којима се разговарало о довођењу руског кнеза на српски престо. Како је ово покварило односе између Милоша и либерала, полемика око *Посланице* наредне године изазвала је сумњу у верност припадника ове политичке групације код кнеза Михаила,²⁵ који је у везама са словенофилима видео покрет уперен против његове власти.²⁶

Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Сремски Карловци – Нови Сад 2005, 375–377.

²² Николај Чернишевски о Србима и Јужним Словенима у: Витомир Вулетић, *Руси и Срби у сусрету*, Нови Сад 1995, 17–57; Сергеј А. Никитин, *Српски политички живот 60-тих година XIX века у руској штампи (периодика)*, Уједињена омладина српска - зборник радова (ур. Живан Милисавец), Нови Сад 1968, 363–374.

²³ Ђура Даничић, *Допис*, Даница, бр. 5, 20. фебруар 1861. у: *Ситнији списи Ђуре Даничића. I. Критика, полемика и историја књижевности*, Сремски Карловци – Београд 1925, 289–292.

²⁴ Јован Илић, *Допис из Београда*, Даница, бр. 7, 10. марта 1861. у: *Ситнији списи Ђуре Даничића. I. Критика, полемика и историја књижевности*, Сремски Карловци – Београд 1925, 292–293; Ђура Вукићевић, *Неколико Речій г. Ђ. Даничићу, као одговоръ на н гову пресуду књиге: „Къ Сербамъ послание изъ Москвы“*, Србскій л тописъ, св. 102, Будим 1861. у: *Ситнији списи Ђуре Даничића. I. Критика, полемика и историја књижевности*, Сремски Карловци – Београд 1925, 294–303.

²⁵ Српски владар је забранио излагање листа *Скупштина*, под уредништвом Милована Јанковића, који су, према појединим наводима, словенофили финансирани и опремили штапарском машином.

²⁶ Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1933, 64–67; Симо Ц.

3.3. Утицај

Осим што се може означити као корен будућег сукоба са Обреновићем, овај спис, према Милораду Екмечићу, „за дуго времена ће представљати извор политичког програма тадашњих²⁷ српских либерала“.²⁸ Далекосежније гледано, како се даље наводи, нови, верски вид поимања нације и неповерење према католичанству, уведени у *Посланици*, насупрот програму *Начертанија*, подупрели су расцеп између Срба и Хрвата, те представљали основ за покушаје стварања православног клерикализма, у којима је значајну улогу поново играо круг око митрополита²⁹ Михаила. Место издања, у том смислу, имало је симболични значај, пошто се *Посланица* може сагледати као одговор на *Споменицу српском народу и његовом значају за Источно питање и за европску цивилизацију* Имбре Игњатевића Ткалца из 1853, објављеном са знањем Вука Стефановића Караџића и финансијским средствима кнеза Михаила, такође у Лајпцигу, која је настала на идејама југословенског уједињења.³⁰

Наводи Милорада Екмечића о плановима словенофила и дела званичне руске политике за одвајање Срба и Хрвата можда се могу подвргнути критици, имајући у виду помоћ Ивана Аксакова у обликовању планова Матије Бана (1860) о стварање *Комитета за устанак на Балкану*, те финансијску подршку *Словенског благотворног друштва* ради формирања подручних агенција. Устанак у Босни је у пројекту назначен као прва фаза у стварању федерације или конфедерације Србије, Хрватске и Бугарске, која је могла да прерасте у

Ђирковић, *Књаз Михаило Обреновић. Живот и политика*, Београд 1997, 109–112; М. Екмечић, *Предговор другом издању у: Александар Ф. Гилфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији. Друго, измењено издање*, Београд 1996, 5–20; *Исти, Стварање Југославије 1790–1918. II*, Београд 1989, 146–152; Б. Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, 377–380.

²⁷ М. Екмечић *Стварање Југославије 1790–1918. II*, 150, 151.

²⁸ Екмечићев став о утицају словенофилства преиспитао је Милан Суботић, који је у њиховом филозофском систему нашао само „привидну сагласност“ са ставовима либерала, чија су се изворишта у начелу налазила у лаицизму, угледању на Запад, а самим тим и националном поимању државе. У том смислу, пансловенство либерала је било израз политичких околности, а Јован Илић и митрополит Михаило пре су чинили изузетак, него што су били класични представници ове политичке групе. (М. Subotić, *Srpski liberali i slovenofilstvo*, 139–157)

²⁹ Истакнути српски богослов, који се школовао у Русији, Михаило (Јовановић), представљао је наистакнутијег присталицу словенофилских идеја код Срба, а постоје наводи да га је и сам цар сматрао „руским архијерејем“. Митрополит је, управо, био један од седморице Срба, који су 1862. на прослави хиљадугодишњице руске државе, а на предлог проте Рајевског, добили одликовање од руске владе. Поред српског митрополита одликовани су: Вук Караџић, Јован Суботић, Јован Хаџић, Корнелије Станковић, архимандрит Јанићије Памучина и Ђорђе Николајевић. (Александр Гилфердинг Михаилу Ф. Раевском, 24. август 1862, *Зарубежные Славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского 40–60 годы XIX века*, составители В. Матула и И. В. Чуркина, док. но. 76, Москва 1975, 132–136; С. Ц. Ђирковић, *Књаз Михаило Обреновић*, 109; Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, 168)

³⁰ М. Екмечић *Стварање Југославије 1790–1918. II*, 146–152; М. Екмечић, *Предговор другом издању*, 10–12.

свесловенску, са центром у Русији. Са плановима и радом организације био је упознат и руски амбасадор у Бечу, Балабин, који је о њима известио министра иностраних послова, кнеза Александра Горчакова. О озбиљности ове акције говори и податак да је за спремање рата Русија нудила зајам Србији, а да је целу акцију прекинуо неодлучни кнез Михаило, забраном рада *Комитета*.³¹

*

Без обзира на почетни неуспех *Посланице*, она је представљала почетну основу за дефинисање спољнополитичког програма словенофила, те узор при каснијим помагању планова за подизање устанка на Балкану, током шездесетих и на почетку седамдесетих година XIX века.³² Уједно, везе са либералима, успостављена у овом периоду, имале су значајан утицај на сарадњу ове две групације за време Велике источне кризе, када су руски добровољци под словенофилским покровитељством, одиграли важну улогу у Првом српско-турском рату (1876) који је водила, управо, либерална влада.

³¹ Андрија Раденић, *Документација тајног националног ослободилачког комитета у Београд 1860–1861*, Годишњак града Београда, књ. XIV, Београд 1967, 61–80; Матија Бан Средишњем одбору, Београд 23. септембра (5. октобра) 1860, *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса*, приредили Радош Љушић и Василије Крестић, документ број 151, Београд 1983, 171–174; Исти Цветку Рајовићу, Београд 14. (26. април) 1861, *исто*, док. бр. 165, 188–190.

³² Тадашњи вођа словенофила, Иван Аксаков, успоставио је везе са првим човеком српске владе Илијом Гарашанином и кнезом Михаилом Обреновићем, који су радили на стварању Балканског савеза. У организацију устанка, са знањем Игњатијева, укључио је Николаја Рајевског и новопроглашеног генерала, освајача Ташкента, Михаила Черњајева. Пошто је већ раније кнез Михаило од руског цара тражио једног официра, који ће у будућем рату против Турске стати на челу српске војске, Черњајев се „понудио“ српском владару за улогу главкомандујућег, што је Михаило Обреновић прихватио, да би целокупну акцију спречио министар војске Миљутин, неповерљив према панславистичким активностима словенофила. С друге стране, Рајевски је као изасланик комитета допутовао на Балкан, успоставио везе са бугарском емиграцијом у Букурешту, упутивши се након тога у Цариград, где је саставио и Игњатијеву предао *План о организацији устанка на Балкану*. Током јула и августа боравио је у Србији и Босни, са знањем и уз подршку српске владе, и на лицу места сагледао стратешке одлике терена и спремност српске војске, детаљно предочавајући своје утиске и мишљења у писмима министру Миливоју Петровићу Блазнавцу. О озбиљности акције словенофила, без обзира на подељеност у руском државном врху, говори и да је целокупна делатност престала тек након пада Илије Гарашанина са власти. Као главни поборник акције са српске стране он је смењен у новембру 1867. упоредо са јачањем проаустријске струје у земљи и променом међународне ситуације, приближавањем Аустрије Француској након пораза код Садове, те обзривијом политиком Русије. (*Писма властителей Сербии к М. Г. Черняеву, сь предисловием А. М. Черняевой*, Русский архив, год. LII, но. 1, Москва 1914, 25–65; Андреј Шемјакин, *Тајна мисија Н. Н. Рајевског на Балкану 1867. године*, Настава историје, год. VII, бр. 14, Нови Сад 2001, 32–39; Исти, *Генерал М. Г. Черняев и Сербская война*, *Токви историје*, 1/2, Београд 2006, 7–28; С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, 362–378; Васо Војводић, *Уједињена омладина српска и припремање устанка на Балкану (1871–1872)*, *Уједињена омладина српска*, 305–315; Душко М. Ковачевић, *Спољна политика Русије од Кримског рата до почетка Велике источне кризе (1856–1875)*, *Истраживања*, бр. 22, Нови Сад 2011, 279–308).

Извори и литература

- Аксаковъ, К. С. (1900). Учение славянофиловъ. *Русский архив*, годъ XXXVIII, 11, 371–409.
- Бешлин, Б. (2005). *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Бодјанскиј, О. М. (1908). На войну 1854 года. *Русский архив*, годъ XLVI, 7, 417–418.
- Војводић, В. (1968). Уједињена омладина српска и припремање устанка на Балкану (1871–1872). У Живан Милисавец (ур), *Уједињена омладина српска – зборник радова*, Нови Сад: Матица српска. Београд: Историјски институт, 305–315.
- Вулетић, В. (1995). *Руси у Срби у сусрету*. Нови Сад: Матица српска.
- Гильфердинг, А. Ф. (1857). Письмо изъ Бѣлграда. *Русская бесѣда* год 2, I, книга пятая, Смѣсь 88–93.
- Гильфердинг, А. (1972). *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Гильфердинг, А. Ф. (1996). *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији. Друго, измењено издање*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Данилевски, Н. Ј. (1994). *Русија и Европа*. Београд: Службени лист СРЈ. Досије.
- Даничић, Ћ. (1925). *Ситнији списи Ђуре Даничића. I. Критика, полемика и историја књижевности*. Београд: Српска краљевска академија.
- Екмечић, М. (1989). *Стварање Југославије 1790–1918. II*. Београд: Просвета.
- Ивантышинова, Т. (1992). Россия и центральная Европа во взглядах славянофилов. В Л. П. Лаптева (ответственный редактор). *Российское общество и зарубежные славяне XVIII - начало XX века - Материалы международной научной конференции "Россия и славяне XIII-1918 г." Москва, 25–27 июня 1991 г.* Москва: Российская Академия наук, 24–33.
- Јовановић, С. (1933). *Друга влада Милоша и Михаила*. Београд: Геца Кон.
- Kohn, H. (1962). *Pan-Slavism: its history and ideology*. New York: Vitnage Books.
- Љушић, Р. и Крестић, В. (прир). (1983). *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Зјењковски, В. В. (2005). *Руски мислиоци и Европа*. Београд: Никола Пашић.
- Матула, В. и Чуркина, И. В. (составители). (1975). *Зарубежные Славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского 40–60 годы XIX века*. Москва: Наука.
- Milojković Djurić, J. (1994). *Panslavism and national identity in Russia and in the Balkans 1830–1880. Images of the self and others*. New York: Boulder East European Monographs.
- Никитин, С. А. (1968). Српски политички живот 60-их година XIX века у руској штампи (периодика). У Живан Милисавец (ур), *Уједињена омладина српска – зборник радова*. Нови Сад: Матица српска. Београд: Историјски институт, 363–374.
- Perović, L. (1985). *Srpski socijalisti 19. veka. Prilog istoriji socijalističke misli. Knjiga I. Prvi poznavaoци i pristalice socijalističkih učenja u Srbiji*. Beograd: Rad.

- Petrovich, M. B. (1966). *The emergence of Russian Pan Slavism 1856–1870*. New York – London: Columbia University Press.
- Пыпин, А. Н. (2002). *Панславизм въ прошломъ и настоящемъ (1878)*. Москва: Граница, АКИРН.
- Раденић, А. (1967). Документација тајног националног ослободилачког комитета у Београду 1860–1861. *Годишњак града Београда*, књ. XIV, 61–80.
- Скерлић, Ј. (1966). *Омладина и њена књижевност (1848–1871)*. Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба. Београд: Просвета.
- Ковачевић, Д. М. (2011). Спољна политика Русије од Кримског рата до почетка Велике источне кризе (1856–1875). *Истраживања* 22, 279–308.
- Славянофилы. (1949). В *Большая советская энциклопедия*. Москва, 303–305.
- Стојановић, Д. (1928). Хомјаков и Кирјејевски. *Летопис Матице српске*, годиште СII, књига 316, април, 63–78.
- Суботић, М. (2002). Константин Леонтјев. У Димитрије Калезић и др. (ур), *Савременост руске религијске филозофије*. Београд: Гутенбергова галаксија, 51–61.
- Subotić, M. (1995). N. Danilevski: teorija kulturno-istorijskih tipova i slovenofilstvo. *Filozofija i društvo*, knjiga VII, 173–197.
- Subotić, M. (1999). Političke ideje klasičnog slovenofilstva. *Tokovi istorije* 1–4, 7–35.
- Subotić, M. (1996). „Руска идеја“ као елемент политичке културе Русије. *Sociološki pregled*, god. XXX, br. 2, 131–153.
- Subotić, M. (1998). Slovenofilska socijalna filozofija. *Sociološki pregled*, god. XXXII, br. 1, 77–89.
- Subotić M. (1992). *Sricanje slobode. Studije o počecima liberalne političke misli u Srbiji XIX veka*. Niš: Gradina. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Ђирковић, С. Ц. (1997). *Књаз Михаило Обреновић. Живот и политика*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Terzić, S. (2006). About Eastern and Western Pan Slavism (in the XIX-th and the beginning of the XX-th century). *Историјски часопис*, књига LIII, 317–332.
- Терзић, С. (1999). Идејни садржај и стратегија руске балканске политике 1856–1914. У Јелица Курјак (ур). *Руска политика на Балкану – зборник радова*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 9–16.
- Тимофејев, А. (2009). Хомјаков, славенофилство и цивилизацијски изазови. *Годишњак Факултета за културу и медије*, год I, 491–512.
- Хомяков, А. (1884). А. С. Хомяковъ о сельской общинѣ (изъ письма къ приятелю). Писано околу 1849. года. *Русский архив*, годъ XXII, 4, 261–269.
- Хомяков, А. (1856). Не гордись перед Белградом. *Русская бес да*, год. 1, II, Изящная словесность 53.
- Хомяков, А. (1832). *Орел*. Доступно на: <http://homyakov.ouc.ru/oriel.html>, [27. 08. 2012].
- Хомяков, А. (1899). Письмо Хомякова къ А. И. Кошелеву о до-Петровскомъ бытѣ и о Москвѣ. *Русский архив*, годъ XXXVII, 6, 242–244.
- Хомјаков, А. и др. (2006). *Србима посланица из Москве*. Београд: Златоусти.

- Цимбајев, Н. (2006). Заблуда која нас је оплемењивала. Руско тражење словенске идеје. У Зоран Милошевић (прир). *Јединство православних Словена, књига прва*. Источно Сарајево: Филозофски факултет, 125–138.
- Черняев, А. М. (1914). *Письма властителей Сербии кь М. Г. Черняеву, съ предисловием А. М. Черняевой. Русский архив*, год. LII, но. 1, 25–65.
- Шемякин, А. (2006). Генерал М. Г. Черняев и Сербская война. *Tokovi istorije* 1/2, 7–28.
- Шемјакин, А. (2001). Тајна мисија Н. Н. Рајевског на Балкану 1867. године. *Настава историје*, год. VII, бр. 14, 32–39.

Miroslav Radivojević

EPISTLE TO THE SERBS IN THE LIGHT OF DEFINING FOREIGN POLICY DETERMINATION OF SLAVOPHILES AND ITS ECHO AMONG SERBS

Summary: The term of Pan-Slavism includes different cultural and political movements of Slavic nations, whose goal is mutual rapprochement, help or unification into one state, among which Slavophilism belongs as well. Slavophilism, as specific scientific, philosophical and political concept, because of the repressive policy of Tsar Nikolas I, didn't have foreign policy dimension at first. However, after Russian defeat in Crimean War (1853-1856) the members of this movement started to deal with international relations more intensively, primarily in the direction of the development of the idea of Slavic reciprocity. Text Epistle to the Serbs published 1860. in Leipzig, properly, presents the definition of their foreign policy program. In Orthodox spirit, Serbs were advised not to give up to "devastating" western influence, but to save their own "ancient Slavic institutions". Epistle encountered different reactions in Serbian and Russian public, while some, such as Djura Daničić and Nicolas Chernishevsky assailed autors, Serbian liberals defended them. It had an important influence on the development of the conflict between liberals and Prince Mihailo, as well as on defining Serbian national program.

Key words: Slavophiles, Pan-Slavism, liberals, Serbian-Russian relations, Prince Mihailo